

Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin Dîvân’ında Söylediği Mersiye Şiirinin Muhteva ve Üslup Özellikleri

Abdullah Gümüşsoy

[0000-0002-3002-1094 | abdullah.gumussoy@diyanet.gov.tr](mailto:abdullah.gumussoy@diyanet.gov.tr)

Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, Türkiye

ROR ID: [007x4cq57](https://orcid.org/007x4cq57)

Öz

Şiir, insanlık tarihi boyunca insanın iç dünyasını, duygu ve düşüncelerini en derin ve etkili biçimde ifade etmenin en kadim ve güçlü yollarından biri olarak kabul edilir. Özellikle sözlü kültürlerin egemen olduğu dönemlerde şiir, sadece bir sanat formu değil, aynı zamanda bilgi aktarımı, tarihî olayların hafızalarda yer etmesi ve toplumsal değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılması noktasında önemli bir rol üstlenmiştir. İnsanlık tarihi boyunca hemen her medeniyette farklı biçimlerde tezahür eden şiir, özellikle Arap edebiyatında özel bir konuma sahiptir. Arap şiiri hem tarihi kökeni itibarıyla hem de dilin sunduğu anlatım imkânları açısından zengin bir gelenek oluşturmıştır. Arapçanın zengin kelime hazinesi, gramer yapısının esnekliği ve edebî sanatlarla elverişli doğası, bu edebî türün gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bu sayede hiciv, fahr medih ve mersiye gibi tematik çeşitliliğe sahip türlerde birçok güçlü şair yetişmiştir. Arap şiirinin kendine has ölçü, vezin ve kafiye sistemleri, özellikle el-Halîl b. Ahmed tarafından sistemleştirilen arûz ilmi çerçevesinde klasikleşmiştir. Bu yönüyle şiir, sadece bireysel duyguların değil, aynı zamanda sosyal değerlerin, tarihi olayların ve kolektif hafızanın da taşıyıcısı olmuş; bir iletişim ve kültürel aktarım aracı olarak işlev görmüştür. Bu şiirsel gelenek içerisinde mersiye türü, ölen kişiye duyulan derin hüznün ve özlemi dile getiren, onun faziletlerini yâd eden bir tür olarak öne çıkar. Bu tür hem bireysel yas sürecinin hem de toplumsal bir geleneğin tezahürü olarak önemli bir işlev görmüştür. Mersiye, yalnızca bir ağıt olmanın ötesinde, edebî sanatlarla zenginleştirilmiş estetik metinlerdir. İlim ehli bir ailenin ferdi olarak 953/1547 yılında Lübnan’da dünyaya gelen Bahâeddîn el-‘Âmilî (ö. 1030/1621), küçük yaşlarda başladığı ilmi tahsilini çeşitli İslam beldelerinde sürdürmüştür. 16. yüzyıl Osmanlı ve Safevî coğrafyasında yaşamış olan el-‘Âmilî, hem ilmî hem de edebî kişiliğiyle dikkat çeken önemli bir mütefekkidir. Döneminin tanınmış âlimlerinden biri olarak, tefsir, fıkıh, kelâm, matematik ve astronomi gibi çok sayıda ilim dalında eserler kaleme almıştır. Bununla birlikte, onun şairlik yönü, ilmî kişiliği kadar araştırmalara konu edilmemiştir. Oysaki onun şiirleri hem içerik hem de şekil bakımından klasik Arap şiir geleneğini başarıyla yansıtmaktadır. Farklı eserlerine serpiştirilmiş hâlde bulunan şiirleri, Seyyid Muhammed Zeynelâbidîn (ö. 2004) tarafından bir araya getirilerek *Dîvânü’ş-Şeyh el-Bahâî* adıyla 2009 yılında yayımlanmıştır. Söz konusu divan hem şiir estetiği hem de dönemin duygusal ve fikrî atmosferini yansıtmaya bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin kısa bir biyografik tanıtımı yapılmakta; ilmî ve edebî yönleriyle genel bir değerlendirmesi sunulmaktadır. Özellikle mersiye türünde kaleme aldığı bir şiir, klasik Arap şiiri çözümleme yöntemleriyle; şekil, tema, üslup ve sanatlar açısından detaylı şekilde incelenmektedir. Yirmi üç beyitten oluşan bu mersiye, içerdği duygusal yoğunluk ve sanatlı anlatım sayesinde klasik Arap mersiye geleneğinin çağdaş bir yansıması olma niteliği taşımaktadır. Şair, mersiyesinde hem haberi hem de inşâî cümle yapılarına yer vererek beyan üsluplarından faydalanmış; teşbih, istiâre, mecâz ve kinâye gibi mecazlı anlatım araçlarını başarıyla kullanmıştır. Ayrıca, bed’î ilminin inceliklerine de hâkimiyet göstererek cinâs, tasrî‘, tibâk ve murâ‘âtü’n-nâzîr gibi sanatları ustalıkla şiirine yansıtmıştır. Bu bağlamda söz konusu şiir, yalnızca tematik değil, aynı zamanda teknik bakımdan da incelemeye değer bir edebî metin olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagatı, Şiir, Mersiye, Bahâeddîn el-‘Âmilî Dîvânı

Atıf Bilgisi

Gümüşsoy, Abdullah. “Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin Dîvân’ında Söylediği Mersiye Şiirinin Muhteva ve Üslup Özellikleri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Eylül 2025), 1090-1112. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1676433>

Geliş Tarihi	15.04.2025
Kabul Tarihi	20.08.2025
Yayın Tarihi	15.09.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Content and Stylistic Features of the Elegy Poem in Bahāeddīn al-‘Āmilī’s Dīwān

Abdullah Gümüşsoy

[0000-0002-3002-1094 | abdullah.gumussoy@diyanet.gov.tr](mailto:abdullah.gumussoy@diyanet.gov.tr)

Directorate of Religious Affairs, Ankara, Türkiye

ROR ID: [007x4cq57](https://orcid.org/007x4cq57)

Abstract

Poetry has been regarded throughout human history as one of the most ancient and powerful means of expressing the inner world, emotions, and thoughts of individuals in the deepest and most impactful way. Especially during periods dominated by oral cultures, poetry was not only a form of art but also played a significant role in the transmission of knowledge, the preservation of historical events in collective memory, and the intergenerational transfer of societal values. Appearing in various forms across nearly every civilization in human history, poetry holds a particularly special place in Arabic literature. Arabic poetry has developed into a rich tradition, both due to its historical roots and the expressive potential of the Arabic language. The vast vocabulary of Arabic, the flexibility of its grammatical structure, and its suitability for literary arts have significantly contributed to the development of this literary genre. As a result, many powerful poets have emerged in diverse thematic genres such as satire (hijā), praise (fakhr), eulogy (madh), and elegy (marthiyya). The unique metric and rhyme systems of Arabic poetry were codified into a classical form, especially within the framework of ‘arūd, a prosodic science developed by al-Khalīl ibn Aḥmad. In this way, poetry became not only a vehicle for expressing individual emotions but also a medium for conveying social values, historical events, and collective memory—serving as a tool for communication and cultural transmission. Within this poetic tradition, the genre of marthiya (elegy) stands out as a form that expresses deep sorrow and longing for the deceased while also commemorating their virtues. This genre serves both as a manifestation of individual mourning and as a reflection of a broader social tradition. Elegies, beyond being mere laments, are aesthetic texts enriched with literary arts. Bahā’ al-Dīn al-‘Āmilī (d. 1030/1621), born in Lebanon in 953/1547 into a scholarly family, began his education at a young age and continued his studies in various Islamic lands. Living in the 16th-century Ottoman and Safavid regions, al-‘Āmilī was a prominent thinker known for both his scholarly and literary identity. As one of the renowned scholars of his time, he authored works in various fields, including tafsir, fiqh, kelām, mathematics, and astronomy. However, his poetic side has not received as much scholarly attention as his academic contributions. Yet his poetry, in both content and form, successfully reflects the classical Arabic poetic tradition. His poems, scattered across different works, were compiled by Sayyid Muḥammad Zayn al-‘Ābidīn and published in 2009 under the title Dīwān al-Shaykh al-Bahā’ī. This dīwān is significant both for its poetic aesthetic and for reflecting the emotional and intellectual atmosphere of the time. This study offers a brief biographical introduction to Bahā’ al-Dīn al-‘Āmilī and provides a general evaluation of his scholarly and literary qualities. In particular, a poem he wrote in the elegy genre is analyzed in detail using classical Arabic poetry analysis methods, focusing on form, theme, style, and literary devices. Comprising twenty-three couplets, this elegy, with its emotional depth and artistic expression, represents a contemporary reflection of the classical Arabic elegiac tradition. In the elegy, the poet employs both declarative and exclamatory sentence structures, making effective use of rhetorical styles. He skillfully utilizes figurative language tools such as simile (tashbīh), metaphor (isti‘ārah), metonymy (majāz, and allusion (kināyah). Furthermore, he demonstrates mastery of the subtleties of the science of badī‘ by artfully employing techniques like jinās (paronomasia), taṣrī‘ (rhyme within the hemistich), ṭibāq (antithesis), and murā‘āt al-naẓir (parallelism). In

this context, the poem in question stands out as a literary work worthy of analysis not only thematically but also technically.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Poetry, Elegy, Bahâeddîn al-‘Âmilî’s Dîwân

Citation:

Gümüşsoy, Abdullah. “The Content and Stylistic Features of the Elegy Poem in Bahâeddîn al-‘Âmilî’s Dîwân”. *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/2 (September 2025), 1090-1112. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1676433>

Date of Submission	04.15.2025
Date of Acceptance	08.20.2025
Date of Publication	09.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Use of Artificial Intelligence	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Duygu, düşünce ve kültürün nesilden nesile aktarıldığı en önemli vasıta dildir. Bir dilde duyguları, düşünceleri etkili bir şekilde ifade etmenin en önemli araçlarından biri de şiirdir. Arap edebiyatında ise şiirin zengin ve köklü bir geçmişi vardır. Bunda Arap dilinin zengin bir kelime hazinesine sahip olmasının yanı sıra Arap dilindeki edebî sanatların söze kazandırdığı derin mana gücünün önemli bir rolü vardır. Arap şiirinin tarihçesini inceleyen uzmanlara göre klasik anlamda vezinli ve kafiye Arap şiiri, hicretten en fazla iki asır öncesine dayanır.¹ Kendine has ritmi, kafiye ve ölçü sistemleriyle dikkat çeken Arap şiiri, duygu ve düşünceleri ifade etmenin bir aracı olarak kullanılırken yerine göre sevinç ve hüznün, yerine göre medih ve hicvin, yerine göre de aşkın veya cesaretin etkili bir şekilde ifade edildiği edebî bir metin türü olmuştur. Şairin, şiirini dile getirirken üzerinde yoğunlaştığı duygu ve düşünceleri, şiirin genelinde ele alınan konular, muhataba söylenmek istenen ana gaye, şiirin muhtevasını oluşturmaktadır.² Dolayısıyla şiirin muhteva denildiğinde şiirin içeriğini oluşturan ana konu anlaşılmaktadır. Arap şiirinde muhteva, “ana gaye” anlamında “ğarad” “غرض” kavramıyla ifade edilmiştir.³

Klasik Arap şiirinin muhtevasını oluşturan temel konuları belirlemek için farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Şevkî Dayf (ö. 2002), Ebû Temmam'ın (ö. 231/846) divanına dayanarak Arap şiirini on ana başlık altında toplamış; yiğitlik, mersiye, aşk, hiciv, tasvir, medih, yolculuk ve yorgunluk, kadınları eleştirme ve nükteler gibi konuları sıralamıştır.⁴ Kudâme b. Ca'fer ise bu konuları daha sade bir şekilde altı başlıkta ele almış, gazel, mersiye, medih, hiciv, tasvir ve teşbih üzerinde durmuştur.⁵ Bu farklı sınıflandırmaların ortak noktalarını içeren bir diğer özetleme ise, medih, gazel, mersiye, hiciv, fahr ve tasvir olarak yapılmıştır.⁶ Câhiliye dönemi şiirinde medih, gazel, hiciv, tabiat betimlemeleri, mersiye ve fahr gibi konular öne çıkarken, İslâmiyet'in yayılmasından sonra dini içerikli şiirler önem kazanmıştır. Bu dönemde özellikle zühd, Peygamber methiyesi, ilim ve fazilet sahiplerinin övgüsü gibi konular işlenmiş, ayrıca ihvâniyyât ve hikmet gibi temalar da Arap şiirinde yer bulmuştur.⁷

Bu sınıflandırmalar içinde öne çıkan bir diğer önemli nokta, tüm kategorilerde ortak bir konu olarak mersiyenin yer almasıdır. Dolayısıyla mersiyenin gerek klasik dönemlerde gerek modern dönemlerde Arap şiirinin ana unsurlarından biri olduğu düşünülmektedir. Mersiye (مرثية) kelimesi Arapça'da “ölüye ağladı, ağıt yaktı” anlamına gelen “rasê” (رَسَى) fiil kökünden türemiştir. Bu kelime sözlüklerde genellikle “ölüye ağıt yakarak onun iyi yönlerini anmak, faziletlerini şiir ya da nesir yoluyla dile getirmek ve derin bir acıyla yas tutmak” anlamlarında

¹ M. Sadık er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab* (Mansûra: Mektebetu'l-Îmân, 1940), 2/15.

² İsmail Yetişli, *Metin Tahillere Giriş-Şiir* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2010), 41-42.

³ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabî* (Bağdat: Dâru's-Suûni's-Sekâfeti'l-'Âmme, 1989), 2/140.

⁴ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhili* (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1961), 195.

⁵ Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, thk. M. Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1995), 64.

⁶ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 67; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I Câhiliye Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009), 129.

⁷ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî ve Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, 1952), 131.

kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, bazen “birinden söz etmek, onunla ilgili duyduklarını aktarmak veya nakletmek” anlamlarına da gelebilmektedir.⁸

Hayatın acı bir gerçeği olan ölüm karşısında, insanın kaybettiği yakını veya sevdiği bir kimse için hissettiği duygu ve düşüncelerini bir şekilde ifade etmesi insanlık tarihi kadar eskidir. Nitekim bazı kaynaklar bu anlamda ilk şiirin mersiye türünde, ilk insan ve ilk Peygamber Hz. Adem tarafından oğlu Hâbil için söylendiği bilgisini zikreder.⁹ Bazı araştırmacılar ise söz konusu bu mersiye'nin Süryânîce olduğu kanaatindedirler.¹⁰ Ancak bir diğer araştırmacı ise “Kemalpaşazâde’nin İlk Mersiye Muhakemesi ve Tenkidi” başlıklı çalışmada İbn Kemal’in *Risâletun fî Mersiyesi Âdem li’bnihî Hâbil* adlı eseri bağlamında söz konusu mersiye'nin gerek tevsiki, gerek nahiv, mana ve belagat yönleriyle Hz. Adem’e ait olamayacağı sonucuna ulaşmıştır.¹¹

Arap edebiyatında mersiye'nin kökenleri ise Câhiliye döneminde özellikle kadınların ölen bir kişinin ardından belli bir ritme göre, secili sözler söyleyerek, saç baş yolma, elbiselerini yırtıp parçalama gibi ritüeller eşliğinde ağlayıp ağıt yakmalarına dayanır.¹² Ancak İslamiyet’in gelişi ile birlikte bu tarz adetler Câhiliye adeti olarak zemmedilmiş ve yasaklanmıştır. Bununla birlikte mersiye olgusu yeni formlara bürünerek ve gelişerek mevcudiyetini korumuştur. Zamanla bu sözler manzum eserlere ve şiire konu olmuş ve günümüz mersiye'leri oluşmuştur. Câhiliye döneminin sonlarında yaşayıp İslâmiyet’in gelişi ile birlikte Müslüman olduğu için muhadramûn şairleri arasında yer alan ve Arap kadın şairlerin en meşhurlarından olan Hansâ’nın (ö. 24/645) öldürülen kardeşi Sahr için dile getirdiği mersiyesi, edebiyat tarihinde mersiye konulu şiirler arasında önemli bir yere sahiptir. Rivayetlere göre ağlamaktan gözleri kör olan Hansâ, çevresindekileri de ağlattığı mersiye konulu uzun kasidesinden, daha sonra yazılan birçok belagat kitabında çeşitli konular için örneklik teşkil eden bir beyti şu şekildedir¹³ (Basîf):

وَإِنْ لَصَحْرًا لَّتَأْتِمُ الْهَدَاةَ بِهِ كَأَنَّهُ عَلِمَ فِي رَأْسِهِ نَارَ

Şüphesiz Sahr rehberlerin (bile) kendisine uyduğu bir kişidir. Sanki o başında ateş bulunan bir bayrak gibidir.

Arap edebiyatında mersiye konusu ile ilgili olarak mersiye şairleri ve mersiye şiirleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. İbrahim Usta’nın “Dünden Bugüne Arap Şiirinde Öz Mersiye”¹⁴, Mahmut Üstün’ün “Mersiye Şiirinde İslâm’ın İzleri ve Hz. Peygamber’e Yazılmış Bazı Mersiye’ler”¹⁵, Ramazan Şahin’in “Arap Şiirinde Mersiye ve Osman Bektaş’ın Mersiye’leri”¹⁶ gibi

⁸ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Tâcu’l-Luğa* (Beyrut: Dâru’İlm li’l-Melâyîn, 1990), 2352; Ebû’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 14/307-309.

⁹ M. Faruk Toprak, “Mersiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/215-217; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi* 1, 138.

¹⁰ Gencay Zavotçu, “Mersiye’nin Tarihçesi Hakkında”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 13 (1999), 169-173.

¹¹ Muhammed Felat Aktan, “Kemalpaşazâde’nin İlk Mersiye Muhakemesi ve Tenkidi”, *Cihanşümûl Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2) (2021), 19-27.

¹² Şevkî Dayf, *er-Risâ* (Kâhire: Dâru’l-Me’ârif, 1955), 7-9.

¹³ Abdulaziz Atîk, *‘İlmü’l-Me’ânî* (Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, 2009), 192.

¹⁴ İbrahim Usta, *Dünden Bugüne Arap Şiirinde Öz Mersiye Risâu’n-nefs* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2024).

¹⁵ Mahmut Üstün, *Mersiye Şiirinde İslâm’ın İzleri ve Hz. Peygamber’e Yazılmış Bazı Mersiye’ler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹⁶ Ramazan Şahin, “Arap Şiirinde Mersiye ve Osman Bektaş’ın Mersiye’leri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12(64) (2019), 991-1005.

ülkemizde de mersiye konulu güncel inceleme ve araştırmalar olmakla birlikte bu çalışmanın ana konusunu oluşturan, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında yaşamış, bir çok ilmi disipline dair eserlerinin yanı sıra şairane bir yönü de olan Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin şairliğine ve mersiye konulu şiirine dair bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde “Bahâeddîn el-‘Âmilî” başlıklı biyografi bilgilerini içeren maddede,¹⁷ eserleri arasında *Divan*’ının zikredilmemiş olması bu çalışmayı daha da önemli kılan bir diğer unsur olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada veri toplama, literatür taraması yöntemi uygulanmış, şairin mersiye konulu şiirinin değerlendirilmesinde ise klasik Arap şiir şerhi geleneğinden yararlanılmış, ayrıca modern şiir inceleme ve analiz yöntemleri de dikkate alınmıştır. Araştırmada Bahâeddîn el-‘Âmilî kısaca tanıtılarak hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve özellikle divanı hakkında bilgiler sunulmuştur. Divanında yer alan farklı temalardaki şiirlerine temas edilmiş, mersiye konusunda yazmış olduğu şiiri şekil, üslup ve edebî sanatlar açısından şiir inceleme ve analiz yöntemleri çerçevesinde değerlendirilerek bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Dîvânı

Araştırmanın bu bölümünde Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve divanı ile ilgili bilgiler verilerek edebî kişiliğine dair değerlendirmeler yapılacaktır.

1.1. Hayatı

Tam adı Bahâeddîn Muhammed bin Hüseyin bin Abdussamed el-Hârisî el-‘Âmilî el-Hemedânî olan ‘Âmilî, Lübnan’ın tarihi kentlerinden biri olan Ba’lebek’te 953/1547 yılında doğmuştur.¹⁸ Henüz küçük yaşta iken dönemin önemli alimlerinden olan ve birçok ilmî eseri bulunan babası ‘İzzeddîn el-Hüseyin b. Abdussamed el-Hârisî (ö. 984/1576)¹⁹ ile birlikte İran’a giderek Kazvin’e yerleşti.²⁰ İlk eğitimi babasından alarak Arapça, tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerini okumuştur. Babasının Herat müftüsü olması üzerine Kazvin’de eğitimine devam eden el-‘Âmilî, dönemin önde gelen âlimlerinden kalam, felsefe ve tıp eğitimi almıştır.²¹ Kâzimiye ve Necef medreselerinde eğitim ve telif çalışmalarına devam ederken Şeyhülislamlık görevi verilerek taltif edilmiştir. Daha sonra zühd yolunu tercih ederek elde ettiği makamları terk edip yaklaşık 30 yıl süren bir yolculuğa çıkmıştır. Önce hac vazifesini yerine getirmek için Hicâz’a gitti. Ardından Mısır, Kudüs, Suriye, Anadolu ve Irak ziyaretlerinde çeşitli ilim adamları ile temaslar kurarak birçok eser yazmıştır.²² Daha sonra İsfahan’a döndü. 1031/1622 yılında hayatını kaybetti ve naaşı Tûs’a götürülerek orada defnedilmiştir.²³

¹⁷ Ömer Okumuş, “Âmilî, Bahâeddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/60-61.

¹⁸ Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A’lâm* (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 2002), 6/102.

¹⁹ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetu’l-Ârifîn Esmâu’l-Muallifîn ve Âsârü’l-Musannifîn* (Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1982), 1/320; Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/240-241.

²⁰ Muhammed Bâkır Hânsârî, *Ravdâtu’l-cennât fî ahvâli’l-‘ulema’ ve’s-sâdât* (Tahrân: Dâru’l-Kutubi’l-İslâmiyye, 1962), 7/56.

²¹ Okumuş, “Âmilî, Bahâeddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3/60.

²² Muhammed Emîn Muhibbî, *Hulâsatu’l-Eser fi A’yâni’l-Karni’l-Hâdî ‘Aşar* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 3/440-441.

²³ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muallifîn* (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1993), 3/251.

1.2. İlmî Kişiliği

Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin, Arap dili ve edebiyatına dair yazdığı eserlerinin yanı sıra İslâmî ilimlerin birçok alanında telif, şerh, hâşiye ve risâle tarzında yaklaşık doksan eseri vardır. Bu eserlerin bir kısmı İran, Irak ve Osmanlı devletinin hakim olduğu coğrafyalarda uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur. Tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf alanında yazdığı Arapça eserlerine ilaveten Farsça olarak yazdığı edebî eserleri de bulunmaktadır.²⁴ Arap dili ve edebiyatı alanındaki en meşhur eserlerinden biri el-Keşkül’dür. Biyografi türü eserlerde el-‘Âmilî nisbesiyle benzeri künyeye sahip olan diğer müelliflerden ayırmak için “sâhibu’l-Keşkül” ifadesinin kullanılması, eserinin şöhretine işaret etmektedir. Edebî değeri olan ibretli hikayeler, hikmetli sözler, çeşitli tasvirler, Arap şiirinden seçmeler ve atasözlerinden oluşan antoloji niteliğindeki eser, çeşitli tarihlerde farklı yerlerde birçok defa basılmıştır.²⁵ Benzeri tarzda yazdığı hikmetli söz ve şiirleri derlediği el-Mihlât,²⁶ Arap dilinin nahiv kaidelerini şerh amacıyla yazdığı el-Fevâidu’s-Samediyeye,²⁷ adlı eserleri, Arap dili ve edebiyatı alanında öne çıkan şöhret bulmuş diğer eserlerinden birkaçıdır.

Tefsir ilmine dair yazdığı el-‘Urvetu’l-vüskâ, Hâşiye alâ tefsîri’l-Kâdî Beyzâvî, hadis ilminde yazdığı el-Hablu’l-metîn fî ahkâmî’d-dîn, el-Erbe’üne hadisen, fıkıh usulüne dair yazdığı Kitâbu’z-zübde fî’l-usûl adlı eserleri ile tasavvuf, riyâzî ilimlere dair yazdığı daha pek çok eseri Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin geniş bir ilmî birikime sahip olduğunu göstermektedir.²⁸ Şair ve ediplerin biyografik bilgilerini secili nesir tarzı üslûbuyla sunan İbn Ma’sûm el-Medenî (ö. 1120/1708) Sulâfatu’l-‘asr fî mehâsîni’ş-şu‘arâ’ bi külli Mısır adlı eserinde Bahâeddîn el-‘Âmilî’ye geniş yer ayırmış, şiirlerinden seçtiği örnekleri sunmadan önce ilmî kişiliği ile ilgili şu övücü ifadelerde bulunmuştur:²⁹ “Önde gelen imamların en seçkini, İslâm âlimlerinin efendisi, dalgaları faziletlerle çalkalanan ilim denizi, faziletlerin zirvesinde olan ve ilminden aile fertlerinin istifade ettiği, sayısız öğrenci yetiştiren büyük âlim... O, sarsılmaz bir bilgi dağı ve enginliği sınır tanımayan bir ilim ufktur. Onun cömertliği erişilmez, parlaklığı ise hiç eskimeyen bir dolunay gibidir. Kendisine ulaşmak için develerin yorulmadan yol aldığı bir ilim kaynağı, kalplerin doğuştan sevgiyle yöneldiği bir kible. O, insanlığın büyük âlimi ve 11. yüzyılın başlarında ümmetin dinini yeniden canlandıran bir mücedditti.”

1.3. Dîvânı

Biyografi kaynaklarında Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin eserleri arasında divanı olduğuna dair bir bilgi zikredilmemektedir. Müstakil bir divanı bulunmamakla birlikte, muhtelif eserlerinde bulunan şiirleri Seyyid Muhammed Zeynelâbidîn tarafından derlenerek İran’ın Kum şehrinde “Dâru Zeynelâbidîn li İhyâi’t-Turâsi’l-Ma’sûmîn” adlı yayınevi tarafından *Dîvânü’ş-Şeyh el-Bahâî* adıyla 2009 yılında neşredilmiştir.³⁰ Farklı kitaplarında geçen şiirlerinin bir araya getirilerek konularına göre tertip edildiği eserde toplamda 638 beyitten oluşan 76 şiir bulunmaktadır.

²⁴ Okumuş, “Âmilî, Bahâeddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3/61.

²⁵ Bahâeddîn el-‘Âmilî, *el-Keşkül*, thk. Muhammed Abdulkarim en-Nemirî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1998).

²⁶ el-‘Âmilî, *el-Mihlât*, thk. Muhammed Halîl Bâşâ (Beyrut: ‘Âlemu’l-Kutub, 1985).

²⁷ el-‘Âmilî, *el-Fevâidu’s-samediyeye* (İstanbul: Hâşimî Yayınları, 2014).

²⁸ Muhibbî, *Hulâsatu’l-Eser*, 3/441.

²⁹ İbn Ma’sûm el-Medenî, *Sulâfatu’l-‘asr fî mehâsîni’ş-şu‘arâ’ bi külli Mısır* (Tahran: el-Mektebetu’l-Murtazaviyye, 1906), 289.

³⁰ Bahâeddîn el-‘Âmilî, *Dîvânü’ş-Şeyh el-Bâhâî*, nşr. Seyyid Muhammed Zeynelâbidîn (Kum: Dâru Zeynelâbidîn li İhyâi’t-Turâsi’l-Ma’sûmîn, 2009), 1-232.

Şiirleri tertip ederek söz konusu eseri oluşturan müellif Seyyid Muhammed Zeynelâbidîn mukaddime bölümünde Bahâeddîn el-Âmilî'nin tercemesine geniş yer ayırarak doğumu, nesebi, babasının ilmi kişiliği, ailesi, yolculukları, âlimlerin ilmi kişiliği ile ilgili söyledikleri, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Divanda konularına göre tertip edilen şiirlerin kaynakları ve bahirleri zikredilerek titiz bir çalışma ortaya konulmuştur. Konularına göre şiirler dînî şiir,³¹ vasıf,³² mersiye,³³ ilâhî aşk,³⁴ ihvâniyyât-hikmet ve öğütler,³⁵ olmak üzere beş başlık altında toplanmıştır. Divanda yer alan şiirlerin konularına göre, şiir ve beyit sayılarını Tablo 1'de şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tablo 1

Konularına Göre Şiir ve Beyit Sayı Tablosu

Konu	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Dînî Şiir	22	193
Vasıf	2	118
Mersiye	1	23
İlâhî Aşk	22	97
İhvâniyyât, Hikmet ve Öğütler	29	207
Toplam	76	638

2. Bahâeddîn el-Âmilî'nin Dîvân'ında Söylediği Mersiye Şiirinin Muhteva ve Üslup Özellikleri

Bahâeddîn el-Âmilî'nin divanındaki şiirlerin konularına göre dağılımına bakıldığında mersiye konulu 23 beyitlik bir kasidesi bulunmaktadır. Diğer konularda söylediği şiirleri, şiir ve beyit sayısı bakımından daha hacimli olduğu için onlarla ilgili bir incelemenin, bir makalenin boyutlarını aşacağı düşüncesiyle mersiye konulu kasidesinin incelemeye daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Mersiye şiirinde ele aldığı konuları ile şiirin şekil ve üslup özelliklerini incelemeye geçmeden önce kasidenin tam metni ve tercümesini vermek yerinde olacaktır. el-Âmilî'nin mersiye kasidesinin tam metni ve tercümesi şu şekildedir³⁶: (Basît)

١	قِفْ بِالطُّلُولِ وَسَلِّهَا أَتَيْنَ سَلَمَاهَا	وَرَوِّ مِنْ جُرْجِ الْجَفَانِ جَزَعَاهَا
٢	وَرَدِّدِ الطَّرْفَ فِي أَطْرَافِ سَاحَتِهَا	وَأَنْجِ الرُّوحَ مِنْ أَرْوَاحِ أَرْجَاهَا
٣	فَإِنْ يَفْتُنْكَ مِنَ الْأَطْلَالِ مَحَبَّتُهَا	فَلَا يَفُوتَنَّكَ مَرَاتُهَا وَوَرَاتُهَا

³¹ el-Âmilî, *Dîvân*, 25-75.

³² el-Âmilî, *Dîvân*, 77-104.

³³ el-Âmilî, *Dîvân*, 105-111.

³⁴ el-Âmilî, *Dîvân*, 113-145.

³⁵ el-Âmilî, *Dîvân*, 147-204.

³⁶ el-Âmilî, *Dîvân*, 105-111.

٤	رُبُوعٌ فَضِّلَ ثُبَاهِي التَّيْبَ تَرْبُتُهَا	وَدَارُ أَنَسٍ نَحَالُ الدَّرِّ حَصْبَاهَا
٥	عَدَا عَلَى حَبْرَةٍ خَلُوا بِسَاحَتِهَا	صَرَفُ الرِّمَانِ فَأَبْلَاهُمْ وَأَبْلَاهَا
٦	بُذُورٌ تَمَّ عَمَامُ الْمَوْتِ جَلَّلَهَا	شُمُوسُ فَضْلِ سَحَابِ الرَّبِّ عَشَّاهَا
٧	فَالْمَجْدُ يَبْكِي عَلَيْهَا جَارِعًا أَسِفًا	وَالذِّينُ يَنْدُبُهَا وَالْفَضْلُ يَنْعَاهَا
٨	يَا حَبْدًا أَرْمُتْ فِي ظِلِّهِمْ سَلَفَتْ	مَا كَانَ أَقْصَرُهَا غُرْمًا وَأَخْلَاهَا
٩	أَوْقَاتِ أَنَسٍ فَضَيْنَاهَا فَمَا دُمِرَتْ	إِلَّا وَقَطَعَ قَلْبُ الصَّبِّ دِشْرَاهَا
١٠	يَا حَبْرَةَ هَجَرُوا وَاسْتَوْطَنُوا هَجْرًا	وَاهَا لِقُلُوبِي الْمَعْنَى بَغْدَكُمُ وَاهَا
١١	رَعْبًا لِلْيَلَابِ وَصَلِ بِالْحَيِّ سَلَفَتْ	سَقِيًّا لِإِيْمَانِنَا بِأَحْيَانِ سَقِيَاهَا
١٢	لِفَقْدِكُمْ شَقَّ جَبِّ الْمَجْدِ وَانْصَدَعَتْ	أَرْكَانُهُ وَبِكُمْ مَا كَانَ أَقْوَاهَا
١٣	وَحَرَّ مِنْ شَاحِبَاتِ الْعِلْمِ أَرْفَعَهَا	وَأَهْدَّ مِنْ بَازِخَاتِ الْعِلْمِ أَرْسَاهَا
١٤	يَا ثَاوِيًا بِالْمُصَلَّى مِنْ قُرَى هَجَرٍ	كُسَيْبَتْ مِنْ خُلَلِ الرِّضْوَانِ أَصْفَاهَا
١٥	أَقَمْتُ يَا بَحْرُ بِالْبَحْرَيْنِ فَاجْتَمَعَتْ	ثَلَاثَةٌ كُنَّ أَمْثَالًا وَأَشْبَاهَا
١٦	ثَلَاثَةٌ أَنْتَ أَلَدَاهَا وَأَعَزَّزَهَا	جُودًا وَأَغْدَحَهَا طَعْمًا وَأَخْلَاهَا
١٧	خَوَيْتَ مِنْ دُرِّ الْعَلْيَاءِ مَا خَوَّيَا	لَكِنَّ دُرَّكَ أَغْلَاهَا وَأَغْلَاهَا
١٨	يَا أَعْظَمًا وَطَقْتَ هَامَ السَّهَى شَرْفًا	سَقَاكَ مِنْ دِيَمِ الْوَشْيِ أَمْتَاهَا
١٩	وَ يَا ضَرْحًا عَلَى هَامِ السَّمَاءِ عِلَا	عَلَيْكَ مِنْ صَلَوَاتِ اللَّهِ أَرْكَاهَا
٢٠	فِيكَ انْطَوَى مِنْ شُمُوسِ الْفَضْلِ أَضْوَاهَا	وَمِنْ مَعَالِمِ دِينِ اللَّهِ أَسْنَاهَا
٢١	وَمِنْ شَوَامِخِ أَطْوَادِ الْمُتَوَّهَةِ أَرْ	سَاهَا وَأَرْفَعَهَا قَدْرًا وَأَهْنَاهَا
٢٢	فَاسْحَبْ عَلَى الْفَلَكَ الْأَعْلَى دُيُولَ عُلَى	فَقَدْ خَوَيْتَ مِنْ الْعَلْيَاءِ أَغْلَاهَا
٢٣	عَلَيْكَ مِنَّا صَلَاةُ اللَّهِ مَا صَدَحَتْ	عَلَى غُصُونِ أَرْكَائِكَ الدُّرُجِ وَرَقَاهَا

1. Harabelerde dur ve onlara sor sevgilileri nerede? Ve göz kapaklarının yudumlarıyla (damlalarıyla) harabelerin susuzluklarını gider!
2. Harabeler meydanının çevresine bir daha bak ve ruhuna onun meltemlerinden gelen esintilerle ferahlık ver!
3. Şayet harabeler sana bir haber vermezse (bir anlam ifade etmezse), hiç değilse onların manzarası ve kokusu seni mahrum bırakmasın.
4. Fazilet beldelerinin toprağı saf altın (gibi değerli oluşu ile) övünür, dostluk evi ise çakıl taşlarını inciye dönüştürür.

5. Orada konaklayan (civarında ikamet eden) komşuların üzerinden zaman akıp geçti (adeta onlara düşmanlık yaptı), zamanın akışı hem onları hem de yurtlarını yıpratıp harap etti.
6. Onlar ölüm bulutlarının kuşattığı kemale ermiş dolunaylardı ve onlar toprak bulutlarının üzerini örttüğü fazilet güneşleriydi.
7. Asalet, üzüntü içinde hüznle onlara ağlıyor, din onları yasla anıyor, fazilet ise onlar için yas tutuyor.
8. Ah, onların gölgesinde geçen zamanlar ne güzeldi ne kadar kısa ama ne kadar tatlıydı.
9. (Öyle) neşeli zamanlar geçirdik, fakat her hatırlanışında, o vakitlerin hatırası aşkın kalbini paramparça etti.
10. Ey hicret edip, hicret ettikleri mekanı yurt edinen değerli komşular, vah! Ardınızdı size hasret kalan bu mahzun kalbime vah!
11. Beklenen ziyaret akşamları çok samimi bir şekilde geçti, günlerimiz ise tıpkı dağlardan gelip dere yataklarını dolduran malzemelerle doldu.
12. Sizin yokluğunuzla şeref elbisesinin cebi yırtıldı ve temelleri sarsıldı, oysa sizinle ne kadar da güçlüydü.
13. İlmin yüce zirvelerinden en yükseği düştü ve ilmin görkemli yapılarından en sağlamı yıkıldı.
14. Ey hicret beldelerinden gelip en saf rıdvan elbiselerine bürünerek musalla'da yatan!
15. Ey deniz! Sen ki iki denizle bir araya geldin ve birbirinin benzeri ve dengi olan üç şey bir araya gelmiş oldu.
16. Üç şey var ki sen (aralarında) en değerli, en cömert olanısın ve onların en tatlı (sevimli) ve hoş olanısın.
17. Sen yücelik incilerinden ne varsa hepsini topladın, ama senin incin en yüksek ve en kıymetli olanıdır.
18. Ey, şeref içinde Sühâ yıldızının zirvesine ulaşan yüce insan, seni en değerli bahar yağmurları rahmetiyle sulasın!
19. Ey yüce dağların zirvesine yükselen kabir! Allah'ın en temiz salâtı (rahmet duaları) üzerine olsun!
20. Fazilet güneşlerinin en parlak olanı sendedir. Ve Allah'ın dininin en yüce sembolleri de sendedir.
21. Ve yiğitliğin yüce dağlarından en sağlamı, mertebe bakımından en yükseği ve en ihtişamlısı da sendedir.
22. O halde en yüksek makamlarda üstünlüğün izlerini sür! çünkü sen yüceliğin en yüksek mertebesine ulaştın.
23. Arâk ağacının dallarında (kuşların) cıvıltısı devam ettiği sürece Allah'ın salâtı (rahmet ve bereketi) senin üzerine olsun!

2.1. el-Âmilî'nin Mersiye Şiirinde Ele Aldığı Konular

Klasik dönem Arap şiirinin temel konularını oluşturan medih, gazel, fahr, hamâse, mersiye veya hiciv temalarından herhangi birinde yazılmış bir şiir, ana temayı korumakla birlikte kendi içerisinde farklı konuları içerebilir. Bir kasidenin muhtevası ile bağlantılı olan iç yapısı genel kabule göre üç aşamadan oluşmaktadır. Nesîb adı verilen birinci bölümde genellikle terkedilmiş bir mekanın tasviri ile söze başlanır. Bu bölümde şair hatıralardan, sevdiği veya methettiği ya da

adına mersiye yazdığı kişiye dair tasviri ifadelerle yaşanan mekana dair kalıntılardan bahseder. İkinci bölümde varsa yaptığı yolculuktan, yolculukta karşılaştığı sıkıntılardan bahsederek, çöl tasviri veya binek hayvanının tasvirini yapar, üçüncü ve son bölümde ise şiirin ana temasını oluşturan konuyu ele alır.³⁷ Ayrıca yukarıda temas edilen kısımların yanı sıra şiirin iç yapısını oluşturan bölümleri de vardır. Bunlar; şiirin başlangıç beytini oluşturan “matla’”, giriş bölümünü oluşturan “mukaddime”, ana konuya geçişi ifade eden “tehallus” ve şiirin tamamlandığı “hâtime” bölümleridir. Mersiye temalı şiirler ise (الندب) ağlama, (التأبين) ölüyü övme ve (العزاء) teselli adı verilen üç bölümden oluşmaktadır.³⁸ el-‘Âmilî’nin mersiyesinde üç bölümün de başarılı bir şekilde işlendiği görülmektedir. Ayrıca klasik Arap şiirinin nesîb adı verilen bölümü, şiirin ilk beyitlerinde sergilenmiştir. Şair, atlâl (harabeler) örneği olarak İmru’l-Kays’ın muallakasında meşhur olmuş “durun ağlayalım” (فَقَا تَبْك) ifadesini hatırlatan bir ifadeyle şiirin matla’ bölümünü başlatmıştır.

Şair el-‘Âmilî’nin yazmış olduğu bu kaside, dönemin önemli ilim adamlarından olan babası el-Hüseyn b. Abdussamed el-Hârisî’nin 984/1576 yılında vefatı üzerine yazdığı bir mersiye. Babası ve aynı zamanda hocası olan büyük bir şahsiyetin ardından yazdığı bu mersiyede şair, onun ölümünün büyük bir çöküş olduğunu, bilginin ve faziletin kaybedildiğini, geride kalanlar için bu durumun tarifsiz bir hüznün kaynağı olduğunu dile getiriyor. Aynı zamanda vefat eden kişinin erdemlerini, cömertliğini, ilmini ve değerini yücelterek Allah’tan ona rahmet dilediği dua cümleleri ile şiirini tamamlıyor. Mersiyein içerisinde ele alınan muhteva planını şu şekilde tablo halinde göstermek mümkündür:

Tablo 2

Mersiyein İçerdiği Muhteva Planı Tablosu

Beyitler	Konular
1-6	Şair terk edilmiş diyara seslenerek geçmişin izlerini arıyor, eski güzel günleri, dostlukları ve mutluluğu hatırlıyor.
7-13	Ölümün getirdiği büyük hüznün ve toplum üzerindeki etkileri vurgulanıyor. Şair, ölen kişinin fazilette, yiğitlikte yüce bir dağ gibi sağlam olduğunu, ancak bu yüce dağın artık çöktüğünü dile getiriyor.
14-21	Vefat eden merhumun cömertliği, ilmi kişiliği, şan ve şerefi ve tüm bunların toplum üzerindeki etkisi dile getirilirken “deniz” metaforu kullanılıyor.
22-23	Her ne kadar vefat etmiş olsa da onun değerinin baki olduğu, en yüce makamlara ulaştığını ifade ile Allah’tan ona rahmet dileği içeren dua bölümü

Konulardan da görüleceği üzere şiir, ilmi kişiliği olup toplum üzerinde derin etkileri olan bir âlim için yazılmış duygu yüklü, sanat değeri yüksek bir mersiye olduğu kanaatindeyiz. Muhtevasında genel olarak kaybedilen kişinin değerini vurgularken aynı zamanda derin bir hasreti dile getirmektedir. Bütün bunları işlerken şair, klasik şiir geleneğinin mersiye formuna bağlı kalmıştır.

³⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-su'arâ'*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1958), 1/74-75.

³⁸ Ş. Dayf, *er-Risâ*, 12-54-86.

İlk beyitlerde nesîb adı verilen bölüm sergilenmiş, harabeler (atlâl) konusuna temas edilerek vefat eden merhumun yaşadığı mekanlarda geçmişin izleri ve hatıraları yâd edilmiştir. Henüz ana konunun netleşmediği bu bölümde şair, mekan ile hissettiği duyguları arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır. Bu bölüm aynı zamanda şiirin matla' ve mukaddime bölümlerini içermektedir (1-6. beyitler). İkinci bölümde ise ölümün getirdiği hüznün ifade edilmiş ve “şan, şeref ve dinin ona ağlaması” gibi mecazlarla mersiye'nin ilk bölümünü oluşturan nedb “ağıt” teması işlenmiştir. Bu bölümle birlikte şiirin konusunun mersiye olduğu netleşmektedir. Ağıttan, kaybın büyüklüğünden, hüzünden, göç edip gidenin artık geri gelmediğinden, onunla geçirilen zamanların ne kadar neşeli ve kıymetli oluşundan bahsederken hissettiği derin üzüntü ve özlemi şiirsel bir ifadeyle dile getirmektedir (7-13. beyitler). Üçüncü bölümde merhumun cömertliği, ilmi kişiliği, şan ve şerefi ve tüm bunların toplum üzerindeki etkisi dile getirilirken benzetmeler yapılarak “te'bîn” övgü teması ele alınmıştır. Merhumun hayatındayken ilmiyle yüksek makamlara ulaştığını, cömert, hoş sohbet bir kişiliğe sahip olduğu gibi birçok fazileti kendisinde topladığını dile getirerek onu övmektedir (14-21. beyitler).

Klasik Arap şiiri formu açısından “hâtime”, mersiye şiiri formu açısından ise “el-‘azâ'u” (العزاء) teselli konusunu şair başarılı bir şekilde son bölümde kasidesine yansıtmıştır. Kasidenin son iki beytinde, merhumun vefat etmiş olsa da değerinin baki olduğunu, en yüce makamlara ulaştığını ifade ile “teselli”, Allah'tan ona rahmet dileği içeren dua ifadeleri ile “hâtime” geneliğini vezir ifadeleriyle dile getirmiştir (22-23. beyitler).

2.2. el-Âmilî'nin Mersiye Şiirinin Şekil ve Üslup Özellikleri

Bir şiirin şekil ve üslup özelliklerinin ne olduğundan bahsederken, o şiirde ele alınan konunun dil, üslup, dış görünüş olarak hangi şekil ve biçimde sunulduğu gibi özellikleri kastedilmektedir. Yapısal özellikleri açısından Arap şiiri, farklı nazım türlerine sahiptir. Bu türler içinde, hem biçimsel unsurlar olan vezin, beyit ve kafiye düzeni açısından hem de konuya yaklaşımı bakımından Arap şiirinin en eski ve en gelişmiş şekli kasidedir. Kaside, belirli bir ölçü ve kafiye düzeniyle yazılmış, en az yedi beyitten oluşan ve belirli temaları ele alan bir şiir türü olarak tanımlanır.³⁹

Yukarıdaki tanımdan da anlaşıldığı gibi, bir şiirin kaside olarak kabul edilebilmesi için en az yedi beyitten oluşması gerekmektedir. Kasideyle aynı yapı özelliklerine sahip olmakla birlikte beyit sayısı yediye ulaşmayan şiirlere klasik Arap edebiyatında farklı adlar verilmiştir. Örneğin, tek beyitten oluşan şiirlere “yetim”, iki beyitten oluşan şiirlere “nutfe”, üç ile altı beyit arasındaki şiirlere ise “mukatta'a” denilmektedir.⁴⁰ Bu bilgiler özetlendikten sonra Bahâeddîn el-Âmilî'nin mersiyesi şekil açısından incelenirken öncelikle beyit sayısı değerlendirilecek, ardından kasidenin yapısal özellikleri analiz edilecek ve son olarak şairin şiirinde tercih ettiği bahir, kelime ve cümle kullanımı ile edebî sanatlarla dair bilgiler sunulacaktır.

³⁹ Emil Bedî' Yakûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûni's-Şi'r* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), 376-377.

⁴⁰ Emil Bedî', *el-Mu'cemu'l-Mufasssal*, 182, 445, 425.

2.2.1. Şekil Özellikleri

Bir şiirin şekil açısından sınırlarını belirleyen en önemli unsur vezindir. Şiirin temel omurgasını oluşturan dört ana unsurdan biri olan vezin, beyitlerde bulunan hecelerin belli ölçülerde tekrar edilmesi sistemine dayanan kalıpları ifade eder. Kafiye ise şiire ahenk ve uyum kazandırmak için beyitlerin son kelimelerinin aynı harflerle bitirilmesi prensibidir. Bu iki unsur, şiiri düz yazıdan ayıran temel özelliklerdendir.⁴¹ Şair mersiye konulu nazmettiği şiirinde klasik Arap şiir geleneğinde yaygın olan aruz veznini benimsemiştir. el-‘Âmilî bu şiirini, aruz vezinleri içerisinde akıcılık ve inceliğiyle bilinen basî⁴² bahrinde yazmış ve şiirin tüm beyitlerinde basit bahrinin veznini korumuştur. Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin vefat eden babası için yazmış olduğu bu mersiyesi 23 beyitten oluşan bir kaside olup harfu’r-reviy’i (kafiye harfi) “elif”dir. “Elif” harfi kafiyesinde yazılmış şiirin bütün beyitlerinde bu özellik korunmuştur.

Bir şiirin beyit sayısının çok olması veya az olmasının o şiirin edebî kalitesini belirleyip belirlemediği, Klasik Arap şiir uzmanları arasında tartışmalı bir konu olmuştur. Bazı şair ve eleştirmenler, şiirin gereksiz yere uzatılmaması gerektiğini savunmuş ve kısa şiirlerin kulağa daha hoş geldiğini, hafızada daha kolay yer ettiğini ve özlü anlamlar taşıdığı için daha üstün olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan, bazıları ise şairin ifade gücünü ve söz ile anlam derinliğini şiire yansıtabilme yeteneğini gösterebilmesi açısından uzun şiirleri daha değerli görmüştür.⁴³ Bu açıdan değerlendirildiğinde 23 beyitten oluşan bu mersiyesinde şair gerek duygu ve hissiyatını etkili ve veciz bir şekilde ifade etmesi, gerek klasik Arap şiir geleneğinin inceliklerini yansıtmaya bakımından oldukça başarılı bir örnek sunmuştur.

2.2.2. Dil ve Üslup Özellikleri

Sözlük anlamı itibarıyla “yol, gidişat, yöntem” gibi anlamlarla ilişkilendirilen üslup, edebiyat alanında ise “bir duygu veya düşüncüyü belirli bir amaca yönelik olarak ifade etme biçimi, anlatım tarzı” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁴ Arap dili ve edebiyatı uzmanlarının da edebî eserlerdeki ifade biçimlerine, yani üslup konusuna büyük önem verdikleri görülmektedir. Bir eserin üslup özellikleri bakımından incelenmesi, yazar veya şairin kelimeleri seçerken sarf-nahiv kurallarına ve belâğat unsurlarına ne ölçüde uygun hareket ettiğinin, kelime kullanım tarzının, cümle yapılarının ve edebî sanatları uygulamada gösterdiği özgünlüğün değerlendirilmesini içerir. Şiiri bu bakış açılarıyla değerlendiren Arap dili ve edebiyatçıların özellikleri vurguladıkları bir diğer nokta ise şiirde işlenen tema ile kullanılan üslubun uyum içinde olması gerektiğidir. Şiirin türü aşk (gazel), övgü (medih), dostluk (ihvâniyyât) ya da ağıt (mersiye) şiirleri gibi türlerden hangisine ait olursa olsun, her tür için uygun bir anlatım biçiminin benimsenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁵

Yukarıda sunulan üslup özellikleri hakkındaki özet bilgiler doğrultusunda, bir anlamda şaire özgü varsa bireysel farklılıkları tespit ederek şairin şiirinde benimsediği üslubu belirlemek için

⁴¹ İbn Raşîk el-Kayravânî, *el-‘Umde fî mahâsinî’ş-şîr ve âdâbihî ve nakdihi*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1981), 1/134; Kudâme b. Ca’fer, *Nakdu’ş-şîr*, 64.

⁴² Emil Bedî, *el-Mu’cemu’l-Mufasssal*, 74.

⁴³ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu’s-Sinâ’ateyn*, 174.

⁴⁴ Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-Mustalahâtî’n-Nakdî’l-‘Arabiyyi’l-Kadîm* (Bağdat: Dâru’ş-Şuûnî’s-Sakâfeti’l-‘Âmme, 1989), 77.

⁴⁵ İbn Raşîk, *el-‘Umde*, 1/199.

öncelikle kullandığı kelime ve cümle yapıları incelenecektir. Ardından, edebî sanatlar bağlamında mersiye kasidesi, belağat ilmi ölçülerine göre değerlendirilecektir.

2.2.3. Kelime ve Cümle Tercihleri

Kelime, “bağımsız bir anlam taşıyan, ancak cümle niteliğinde olmayan lafız” şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁶ Şair ve yazarların üslup oluştururken tercih ettikleri kelimeler büyük önem taşımaktadır. Arap edebiyatında bir kelimenin edebî değerini belirlemek amacıyla bazı ölçütler geliştirilmiştir. Başka bir ifadeyle, bir kelimenin fasih olduğunu tespit edebilmek için dört temel kusurdan arınmış olması gerekmektedir. Bu dört kusur şunlardır: Kelimede bulunan harflerin mahreç bakımından birbirine yakın olması nedeniyle telaffuzunun zorlaşması ve kulağa hoş gelmemesi anlamına gelen “tenâfur” (التَّنَافُر), kelimenin alışılmış anlamlardan uzak, nadir kullanılan veya bilinmeyen anlamlar içermesini ifade eden “ğarâbet” (الغَرَابَةُ), kelimenin dilbilgisi kurallarına, özellikle de sarf kâidelerine aykırı bir şekilde oluşturulması anlamına gelen “kıyasa aykırılık” (مُخَالَفَةُ الْقِيَاسِ) ve kelimenin sert, kaba ya da hoş karşılanmayan çağrışımlara sahip olmasını ifade eden (كَرَاهَةُ السَّمْعِ) “çirkinlik”tir.⁴⁷ Bir şairin, şiirlerinde tercih ettiği kelimelerin bu kusurlardan arındırılmış olması gerektiği gibi, aynı zamanda şiirin temasına da uygun olması önemlidir. Mesela, övgü (medih) içerikli bir şiirde, bahsedilen kişinin üstün meziyetlerini yansıtan kelimeler kullanılmalıdır. Ana teması gazel olan bir şiirde ise, aşk, özlem gibi duyguları ifade eden kelimelerin tercih edilmesi, şiirin ahengini güçlendirecektir. Mersiye şiirinde ise ölüm, hasret, özlem, ağlama, ağıt yakma gibi kelimeler tercih edilmektedir.

Bahâeddîn el-Âmilî'nin mersiyesinde, kelime seçimi ve buna bağlı üslubunda fesâhat kurallarına büyük özen gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte, şairin kelime seçimlerinin şiirin konu bütünlüğü ile de uyum içinde olduğu fark edilmektedir. Şairin mersiyesinde tercih ettiği kelimelerin söz konusu ölçütlere uygunluğu, somut örnekler üzerinden yapılacak bir analizle daha açık bir şekilde ortaya konulacaktır. Bu bağlamda şair, bir mersiye şiirinde bulunan bölümlere uygun kelimeleri özenle seçmiştir. Örneğin şiirin matla' bölümünde klasik Arap şiir geleneğinde önemli bir unsur olan atlâla yer vermiştir. طلل kelimesinin bir diğer çoğulu olan harabeler (هَطْلُول) kelimesini şiirin beytinde zikretmiştir. Hemen ardından “sevgili” anlamına gelen (سَلْمَى) kelimesini kullanmıştır. Özel isim olarak da kullanılabilen “selmâ” kelimesi kadim Arap şiirinde, tıpkı “Leyla” ismi gibi sevgi duyulan bir kişiyi çağrıştırmak için kullanılmaktadır. Şiirin temasına göre bir aşkı, sevgiyi veya sevgiliyi ifade eder. Kullanıldığı bağlama göre bu kelimenin anlamı farklı çağrışımlar içerebilir. Örneğin, hac ve umre yolculuğu gibi manevi bir yolculuk temasının işlendiği bir şiirde Kâbe ile şair arasındaki bağlantıyı, sevgiyi çağrıştırmada sembolik bir işaret olarak yer alabilir. Şair ise mersiyesinin ilk beytinde kullandığı bu kelimelerle sevilen ve kaybedilen bir kişinin daha önce yaşamış olduğu mekan ile bir bağ kurmaktadır. Çünkü aynı beyitte bu kelimelerden hemen sonra zikrettiği ifadelerde seçmiş olduğu “göz kapaklarının yudumları(damlaları)” (جُرْعُ الْأُجْفَانِ) ile bir hüzne, “susuzluğunu gider” (زَوَى) kelimesi ile ise bir yokluğa, bir kaybedişe işaret etmektedir. Bu ifadelerden aynı zamanda şairin derin bir üzüntü ve özlem içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Yine ikinci ve üçüncü beyitlerde:

⁴⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellî's-Sadâ*, thk. M. Yasir Şerif (Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1990), 16.

⁴⁷ Ahmed b. İbrahim el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve's-Beyân ve'l-Bedî*, thk. Yusuf es-Samîlî (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1999), 20-24.

وَرَدَّ الطَّرْفَ فِي أَطْرَافِ سَاحَتِهَا وَأَرْجَ الرُّوحَ مِنْ أَرْوَاحِ أَرْجَاحِهَا

O harabelerin çevresine bir daha göz gezdir ki ruhuna onun meltemlerinden gelen esintilerle bir ferahlık ver

فَإِنْ يَفْتُكُ مِنَ الْأَطْلَالِ مَحَبَّتِهَا فَلَا يَفُوتُكَ مَرَّهَا وَرَيَّاهَا

Şayet harabeler sana bir anlam ifade etmezse hiç olmazsa oranın manzarası ve kokusundan mahrum olma!

ifadelerinde kullandığı kelimeler ve kelime öbeklerinden oluşturduğu terkiplerde, “o harabelerin etrafı” (أَطْرَافِ سَاحَتِهَا), “ruha esenlik ver” (أَرْجَ الرُّوحَ), “manzarası” (مَرَّهَا), “kokusu” (رَيَّاهَا) gibi kelimeler Arapça bilenler tarafından rahatlıkla anlaşılabilir, fesâhat kurallarına uygun kelimelerdir.

Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin şiirinde, mersiye şiirinin bölümlerini oluşturan “ağlama” (النَّدْبُ) anlamına işaret eden uygun kelimeler seçtiği görülmektedir. Bu bağlamda ölüm temasına işaret eden “ölüm bulutları” (غَمَامُ الْمَوْتِ), “toprak bulutlarının üzerini örttüğü (o harabeler)” (سَحَابُ التُّرْبِ) (فَالْمَجْدُ يَبْكِي عَلَيْهَا جَارًا أَسَفًا), “şan-şeref üzüntü içinde hüznü o harabelere ağılıyor” (غَسَّاهَا), “yas tutuyor” (يَبْكِيهَا), yine yakın anlama gelen “ağıt yakıyor” (يَبْكِيهَا), “vah! sizin ardınızdan hasret çeken mahzun kalbime vah!” (وَاهَا لِقَلْبِي الْمَعْنَى بَعْدَكُمْ وَاهَا), “onların hatırası sevenin kalbini paramparça etti” (وَقَطَّعَ قَلْبَ الصَّبِّ ذِكْرَاهَا) ifadelerinde kullanılan kelimelerin ve- terkiplerin şiirde ele alınan mersiye temasının muhtevasına oldukça uygun kelimeler olduğunu söylemek mümkündür.

Yine mersiye şiirinde, ölen kişinin iyilik ve faziletlerinin anlatıldığı “övgü” (التَّائِبُ) bölümünde ise bu özellikleri barındıran kelime ve terkipler dikkat çekmektedir. “Kemâle ermiş dolunaylar” (تَنُورُ تَمِّ), “fazilet güneşleri” (شُمُوسُ فَضْلٍ), “ilmin yüce zirvelerinin en yükseği düştü” (وَأَنَّهُ مِنْ بَايَخَاتِ الْعِلْمِ أَرْسَاهَا), “ilmin görkemli yapılarının en sağlamı yıkıldı” (وَحَرَ مِنْ شَامِخَاتِ الْعِلْمِ أَرْفَعَهَا), “Ey deniz! Sen ki iki denizle bir araya geldin ve birbirinin benzeri ve dengi olan üç şey bir araya gelmiş oldu” (أَقَمْتُ يَا بَحْرُ بِالْبَحْرَيْنِ فَاجْتَمَعَتْ ثَلَاثَةٌ كُنَّ أَمْثَالًا وَأَشْبَاهَا), “Üç şey var ki sen aralarında en değerli, en cömert olanısın ve onların en tatlı (sevimli) ve hoş olanısın” (ثَلَاثَةٌ أَنْتَ أَنْذَاهَا وَأَعَزَّهَا جُودًا وَأَعَذَّبَهَا), “fazilet güneşlerinin en parlak olanı sendendir, Allah’ın dininin en yüce sembolleri sendendir” (فِيكَ أَنْطَوَى مِنْ شُمُوسِ الْفَضْلِ أَسْوَاهَا وَمِنْ مَعَالِمِ دِينِ اللَّهِ أَسْنَاهَا), ifadelerinde kullandığı kelime ve terkipler hem “te’bîn” bölümüne uygun, vefat edenin methedildiği anlamlar içermekte, hem de fesâhatı ihlal edecek herhangi bir kusur barındırmadığı anlaşılmaktadır. Mersiye şiirinin sonuç bölümünü oluşturan “el-‘Azâ’u” (الْعَزَاءُ) veya “es-Sabr” (الصَّبْرُ) olarak isimlendirilen ve kaybedilen kişi için duyulan üzüntünün çok büyük olmasına rağmen sabır ve teselli tavsiyelerinin yer alması gereken beyitlerde şair, sabr ve azâ kökenli bir kelime kullanmamakla birlikte teselli manasında yorumlanabilecek ifadeler kullanmıştır. Özellikle Sadru’l-İslam dönemiyle başlayıp yaygınlaşan kasidenin dua cümleleri ile tamamlanması geleneğini de bu bölümde şair ustalıkla sergilemiştir. “Her ne kadar seni kaybetmiş olsak da sen yüce makamlara ulaştın” mesajını vererek şu dizeleri dile getirmiştir:

كَرِهْتُ دُرَّكَ أَعْلَاهَا وَأَعْلَاهَا حَوَيْتُ مِنْ دُرِّ الْعُلَيَّا مَا حَوَايَا

Sen yücelik incilerinden ne varsa hepsini topladın, ama senin incin en yüksek ve en kıymetli olanıdır

يَا أَكْثَمًا وَطَقْتَ هَامَ السُّهَى شَرَفًا سَقَاكَ مِنْ دِيمِ الْوَسْمَى اسْمَاها

Ey şanla şerefle Sühâ yıldızının zirvesine ulaşan yüce insan! seni en değerli bahar yağmurları rahmetiyle sulasın

وَ يَا ضَرْحًا عَلَى هَامِ الْبَيْمَاقِ عَلَا عَلَيَّكَ مِنْ صَلَوَاتِ اللَّهِ أَزْكَاهَا

Ey yüce dağların zirvesine yükselen kabir! Allah'ın rahmeti (salâtı ve selâmı) üzerine olsun

فَاسْحَبْ عَلَى الْفَلَاقِ الْأَعْلَى ذُبُولَ غُلَى فَقَدْ حَوَيْتَ مِنَ الْعَلْيَاءِ أَغْلَاهَا

O halde en yüksek makamlarda üstünlüğün izlerini sür! çünkü sen yüceliğin en yüksek mertebesine ulaştın

عَلَيْكَ مِنَّا صَلَاةُ اللَّهِ مَا صَدَحَتْ عَلَى عُصُونِ أَرَاكِ الدُّوحَ وَرَقَاهَا

Arâk ağacının dallarında güvercinler öttüğü sürece Allah'ın salâtı (rahmet ve bereketi) üzerine olsun

Şair el-Âmilî'nin mersiyesinde kullandığı cümleler belagat ilmi açısından incelendiğinde hem inşâî hem de talebi cümle yapılarını kullandığı görülmektedir. Şiirin ilk cümlesi inşâî cümle çeşitlerinden emir (فَتَ) “dur” ile başlamıştır. Yine inşâî emir cümle örnekleri (سَلَّهَا) “o harabelere sor”, (رَزَى) “susuzluğunu gider”, (زِدَ الطَّرْفَ) “bir daha bak”, (أَرْجِ الرُّوحَ) “ruhu ferahlat”, “yüceliğin neticesini yüksek makamlarda çekip al” anlamında (فَاسْحَبْ عَلَى الْفَلَاقِ الْأَعْلَى ذُبُولَ غُلَى) cümleleri kullanılmıştır. Yine inşâî cümle örneklerinden nehiy (فَلَا يَفُوتَنَّكَ) “seni mahrum bırakmasın” bir yerde kullanılmıştır. Şekil yönünden fiile benzeyen, ancak bir iş, hareket, eylem bildirmemekle birlikte câmid (çekimsiz) bir fiil olarak kabul edilen ve övgü anlamı taşıyan (حَبَدًا) kelimesi “ne güzel zamanlardı” (يَا حَبَدًا أَزْمُنُ) cümlesinde medih üslubu olarak kullanılmıştır. Bu tür inşâ cümleleri muhataptan herhangi bir talep içermediği için gayri talebi inşâ cümleleri olarak isimlendirilmiştir. İnşâî cümle örneklerinden bir diğeri ise nidâ cümleleridir. Mersiye konulu şiirde dört yerde nidâ cümlesi kullanılmaktadır. “Ey kabir!” (يَا ضَرْحًا), “Ey yüce insan!” (يَا أَكْثَمًا), “ey deniz” (يَا بَحْرَ), “ey musallada yatan!” (يَا ثُلُوبًا بِالْمُصَلَّى). Bir diğer diğer inşâî cümle örneği ise bir şeyden duyulan acıyı ifade etmek için kullanılan nüdbe'dir. “ah kalbim” (وَاها لِقَلْبِي) ifadesi mersiye içerikli bir şiirde, bir hüznü ve kederi ifade etmesi yönüyle de uyum arz etmektedir. Haberî cümle formunda olup inşâî mana içeren dua cümlesini de burada zikretmek mümkündür. (سَقَاكَ) “seni en değerli bahar yağmurları rahmetiyle sulasın”, cümlesinde mazi bir fiil şeklinde, lafzen “seni suladı” formunda olmakla birlikte mana bakımından talep içermektedir.

Haberî cümleler içerisinde mübteda ve haberden oluşan isim cümleleri de bulunmaktadır. Bunları şu şekilde örneklendirmek mümkündür: (ثَلَاثَةٌ أَنْتَ أَتَدَاها وَأَعَزُّرُها جُودًا وَأَعَذَّبُها طَعْمًا وَأَخْلَاهَا) “üç şey var ki sen aralarında en değerli, en cömert olanısın ve onların en tatlı ve hoş olanısın”, (فَالْمَجْدُ) “şan şeref (onun için) ağlıyor” ve başında mahzuf bir mübteda (هُنَّ) takdiriyle (يَبْذُرُ تَمَّ) “(onlar) kemale ermiş dolunaylardır”, (شُمُوسُ فَضْلٍ) “(onlara) fazilet güneşleridir”.

Mersiye'nin on yedinci beytinde (حَوَيْتَ مِنْ ذُرِّ الْعَلْيَاءِ مَا حَوَا) “sen yücelik incilerinden ne varsa hepsini topladın” ifadesi geçtikten sonra yirmi ikinci beyitte tekrar aynı ifade ancak bu sefer tahkik ifade eden (فَقَدْ حَوَيْتَ مِنَ الْعَلْيَاءِ أَغْلَاهَا) “sen kesinlikle yüceliğin en zirvesine ulaştın” diyerek muhatapların zihninde şüpheye yer bırakmayacak şekilde vurgulanmıştır.

2.2.4. Edebî Sanatlar

Gerek nazımda gerek şiirde anlatımı güçlendirip güzelleştiren en önemli unsurlar belagat ilminin beyân ve bedî’ üsluplarıdır. Bir manayı ifade ederken daha etkili olması için farklı yollarla ifade etme usullerini öğreten ilim dalına beyân, mananın daha açık ve anlaşılır olmasıyla birlikte ifadeyi güzelleştirip süsleme yollarını öğreten ilim dalına ise bedî’ ismi verilmiştir.⁴⁸ Bu başlık altında şair el-‘Âmilî’nin mersiye temalı şiirinde kullandığı beyan ve bedî’ ilmi üslupları örnekler üzerinde incelenecektir. Şair şiirinde teşbihin çeşitli türlerini kullanmıştır. Örneğin mersiyein dördüncü beytinde “fazilet beldelerinin toprağı saf altına (زُبُوعُ فَضْلٍ ثَبَاهِي النَّيِّرُ تُرْبَتُهَا), dostluk evi olarak ifade ettiği ülfet ve muhabbetin bulunduğu evlerin taşları ise (وَدَارُ أَهْلِ تَخَالِ الدَّرِّ حَصْبَاهَا) inciye benzetilmiştir. Her iki örnekte de istiare-i mekniyye bulunmaktadır. İlk örnekte toprağa, insana has bir özellik olan böbürlenme vasfı verilerek toprak insana benzetilmiş, ikinci örnekte ise soyut bir kavram olan ülfet yine insana benzetilmiştir.

Mersiyein altıncı beytinde ise istiare-i tasrîhiyye söz konusudur. Şair vefat eden babası ile birlikte onun çevresini oluşturan ilim ve fazilet sahibi kimseleri methederken onları “kemale ermiş dolunaylara” (بُشُورٌ تَمَّ) ve “fazilet güneşlerine” (شُمُوسٌ فَضْلٍ) benzetmiştir. Şair, şiirin yedinci beytinde üç ayrı cümlede ayrı ayrı istiare sanatını kullanmıştır. “Mecd (şeref) onlara üzüntü içinde hüznle ağlıyor” (فَالْمَجْدُ يَبْكِي عَلَيْهَا جَارِعًا أَسْفًا), “din onlara yas tutuyor” (وَالدِّينُ يَنْدُبُهَا), “fazilet onlara ağıt yakıyor” (وَالْفَضْلُ يَنْعَاهَا) cümlelerinde geçen “mecd-din-fazilet” kelimeleri hakiki manaları ile mecâzî manaları arasında benzerlik alakasından dolayı farklı anlamlar kastedilerek kullanılmıştır. Fiziksel olarak “ağlama”, “yas tutma”, “ağıt yakma” özellikleri olmayan soyut kavramlar (الْمَجْدُ-الدِّينُ-الْفَضْلُ) insana benzetilerek bu fiiller bu kavramlara isnad edilmiştir. Burada soyut kavramlara, insana ait fiillerin isnad edilmesi yönüyle aynı zamanda teşhis (kişileştirme) sanatından da bahsetmek mümkündür.

Mersiyein on ikinci beytinde, vefat eden ve büyük bir ilim adamı olan babasının kaybıyla birlikte onun çevresinin ve ilim meclislerinin da dağılıp kaybolduğunu ifade ederken isti’âre sanatından istifade etmiştir. “Sizin yokluğunuzla şeref elbisesi yırtıldı ve temelleri sarsıldı” (لَفَقْدِكُمْ شِقَّ جَيْبُ الْمَجْدِ وَانْصَدَعَتْ أَرْكَائُهُ) ifadesinde, onların yoklukları sebebiyle yaşanan durum, kaybolan şeref, fazilet gibi özellikler yırtılan bir cebe, temeli sarsılan bir direğe benzetilmiştir. Bu benzetme mecazi bir anlatım içerdiği için burada isti’âre-i mekniyye sanatı söz konusudur. Şiirin son beytinde şair, dua anlamındaki ifadesinde merhuma salât ve selamın ebedi olmasını talep ederken “arâk ağacının dallarında (kuşların) cıvıltısı devam ettiği sürece Allah’ın salâtı (rahmet ve bereketi) senin üzerine olsun” (عَلَيْكَ وَمَا صَلَاتُ اللَّهِ مَا صَنَعَتْ عَلَى غُصُونِ أَرَاكِ الدَّوْحُ وَرَقَاهَا) şeklinde kinâye üslubundan istifade etmiştir. Bir beyan ilmi terimi olan kinâyeyi, bir şey söyleyip başka bir mana kastederek örtülü anlatım şeklinde özetlemek mümkündür. Uzun ömürlü olmasıyla bilinen “arâk ağacının dallarında kuşların cıvıltıları devam ettiği sürece” ifadesinde kinâye yoluyla salât ve selamın ebediliği kastedilmiştir.

Lafzi güzelleştiricilerden olan bedî’ ilmi sanatlarından da mersiyede yoğun bir şekilde istifade edilmiştir. Bunların içinde bir beytin her iki mısraının kafiyeli yapılması anlamına gelen

⁴⁸ el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, 216-217; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320.

tasrî⁴⁹ daha fazla kullanılmıştır. Tasrî sanatının bulunduğu beyitlerin ilgili kelimelerini şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo 3

Beyitlerdeki Tasrî Sanatları

Beyitler	2. Mısra	1. Mısra
1.	جَزَّ عَاها	سَلَمَاها
2.	أَرْجَاها	سَخَّحَهَا
3.	رَيَّاهَا	مَخَيَّرَهَا
4.	خَصَّنَاهَا	تُرَبَّنَهَا
5.	أَيْلَاهَا	بَسَّاحَتَهَا
6.	غَشَّاهَا	جَلَّاهَا
13.	أَرْسَاهَا	أَرْفَعَهَا
16.	أَخْلَاهَا	أَغْرَزَهَا
17.	أَغْلَاهَا	حَوْنَا

Şair el-‘Âmilî yukarıda verilen beyitlerde tasrî sanatının, şiirin ilk beytinde uygulanması ile ilgili geleneksel anlayışa uygun olarak, ilk şatırın son kelimesi ile ikinci şatırın son kelimesi arasında tasrî sanatını oluşturmuş ve okuyucuya manzum bir söz söylediğini hissettirerek ilk beyitten başlamak üzere kaside genelinde toplamda dokuz beyitte uygulamıştır.

el-‘Âmilî’nin mersiyesinde kullandığı bir diğer bedî sanatı cinastır. Şiirde geçen tam cinas, nakıs cinas ve cinas-ı iştikak gibi cinasın farklı türlerine dair örnekler vermek mümkündür. Örneğin aynı kelime kökünden türemiş kelimelerin bir beyitte kullanılmasıyla yapılan nakıs cinas örnekleri: birinci beyitte (جَزَّ-جَزَّ عَاها), ikinci beyitte (أَرْجَّ-أَرْجَاها), üçüncü beyitte (فَان يَفْتَك-فلا), dokuzuncu beyitte (ذُكِرَتْ-ذِكْرَهَا), on birinci beyitte (سَقَّيْنَا-سَقَّيَاهَا) yer almakta olup, bu tür kullanımlar hem anlam derinliği oluşturmakta hem de şiirin ahengini artırmaktadır. Ayrıca on dokuzuncu beyitteki tam cinâs örneği şu şekildedir:

وَيَا ضَرِيحًا عَلَى هَامِ السِّمَّاكِ عَلَا عَلَيْكَ مِنْ صَلَوَاتِ اللَّهِ أَزْكَاهَا

Bu beyitte harfi cer olarak geçen “عَلَى” kelimesi ile fiil olan “عَلَا” kelimesi arasında tam cinâs bulunmaktadır. Zıt anlamlara gelen kelimelerin aynı cümle içinde kullanılması anlamına gelen tbâk⁵⁰ sanatı mersiye de bir beyitte kullanılmıştır:

رَغِيًّا لِلَّيَالِ وَصَلٍ بِالْحِمَى سَلَفَتْ سَقَّيْنَا لِأَيَّامِنَا بِالْحَتِيفِ سَقَّيَاهَا

Bu beyitte birbiriyle zıt anlam içeren “ليال” ve “أيام” kelimeleri bir arada kullanılmıştır.

⁴⁹ Matlûb, Mu‘cemu’l-Mustalahât, 2/244.

⁵⁰ İbn Raşîk, el-‘Umde, 2/5.

Şairin kelime zenginliğine ve kelimeleri kullanım gücüne işaret eden, bedî' ilminde manayı güzelleştiren sanatlardan biri olarak kabul edilen murâ'âtü'n-nazîr sanatı, aynı konu etrafında benzer veya yakın anlamlara sahip kelimelerin bir arada zikredilmesidir.⁵¹ Şair bu sanattan da istifade ederek bazı beyitlerinde aynı konu ile ilgili birbirine benzer veya yakın anlamları içeren kelimeler kullanmıştır. Örneğin, on yedinci beyitte (المعلّماء علاها-أغلاها) ve yirmi birinci beyitte (أرفعها-أبهاها) birbirine yakın kelimeleri aynı beyitlerde kullanarak murâ'âtü'n-nazîr sanatını şiirine yansıtmıştır.

Sonuç

Duygu ve düşünceleri ifade etmenin en etkili yollarından biri olan şiirin Arap edebiyatında önemli bir yeri, zengin ve köklü bir geçmişi vardır. Bunda Arap dilinin zengin bir kelime hazinesine sahip olmasının yanı sıra Arap dilindeki edebî sanatların söze kazandırdığı derin mana gücünün önemli bir rolü vardır. Kendine has ritmi, kafiye ve ölçü sistemleriyle dikkat çeken Arap şiiri, duygu ve düşünceleri ifade etmenin etkili bir aracı olarak kullanılmış, yerine göre sevinç ve hüznün, yerine göre medih ve hicvin, yerine göre de aşk veya cesaret gibi duyguların ifade edildiği edebî bir metin türü olmuştur. Ölüye ağıt yakarak onun iyi yönlerini anmak, faziletlerini şiir yoluyla dile getirmek ve derin bir acıyla yas tutmak” anlamlarına gelen mersiye, Arap şiirinin ana konularından biridir.

Edebî değeri olan ibretli hikayeler, hikmetli sözler, çeşitli tasvirler, Arap şiirinden seçmeler ve atasözlerinden oluşan antoloji niteliğindeki en meşhur eseri olan el-Keşkûl adlı eserine nispetle “sâhibu'l-Keşkûl” olarak da tanınan el-‘Âmilî'nin şairlik yönü ve şiirleri üzerinde yeterince durulmadığı ve ülkemizde bu konuda bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Biyografik eserlerde Bahaaeddin el-‘Âmilî'ye ait bir divan zikredilmemekle birlikte muhtelif eserlerinde bulunan ve azımsanmayacak sayıdaki şiirleri Seyyid Muhammed Zeynelâbidîn tarafından derlenerek Dîvânü'ş-Şeyh el-Bahâî adıyla 2009 yılında yayımlanmıştır. Şair el-Amilî'nin yazmış olduğu ve adı geçen divanda yer alan şiirleri, konuları ve beyit sayılarına göre değerlendirildiğinde ihvâniyyât, hikmet ve öğütler ile dini konulu şiirlerin çoğunlukta olduğu ve tüm şiirlerinin kaside formunda olduğu görülmektedir.

Çalışmanın mihverini oluşturan ve yirmi üç beyitten oluşan mersiye şiirinin klasik Arap şiir şerhi geleneğinden yararlanarak modern şiir inceleme ve analiz yöntemleri ile incelenmesi neticesinde şu bulgulara ulaşılmıştır;

- Şair bu mersiyesini dönemin önemli alimlerinden olup ilim camiasında ve toplum nezdinde büyük etkisi olan babası İzzuddîn el-Hüseyn b. Abdussamed el-Hârisî için yazmıştır.
- Şiir kaside formunda olup, arzu vezninin akıcılık ve inceliğiyle bilinen basit bahrinde yazılmıştır. Kafiye harfi “elif”dir. Şair şiirinde klasik Arap şiir geleneğinde şiirin bölümlerini oluşturan nesîb bölümünde atlâle (kalıntılar-harabeler) yer vermiş, matla', mukaddime tehallüs ve hatime bölümlerinin özelliklerini şiirine ustalıkla yansıtmıştır. Ayrıca şiirin ana konusunu oluşturan mersiye temasını ele alırken, mersiye temalı şiirleri oluşturan (الندب) ağlama, (التأبين) ölünün iyiliklerini yad etme ve (العزاء) teselli adı

⁵¹ Matlûb, Mu'cemu'l-Mustalâhât, 3/243.

verilen üç bölümü de başarılı bir şekilde işlemiştir. Kelime seçimi ise fesahat ve belagat kriterleri açısından bir kusur barındırmamakta ve kullandığı kelimeler mersiye temasına uygun olarak “ölüm, hasret, özlem, ağlama, ağıt yakma, güzel meziyetlerini medih üslûbu çerçevesinde zikretme” gibi anlamları ihtiva etmektedir. Şair, ~~kullandığı~~ cümlelerde hem haberî hem inşâî yapıları kullanmış; haberî cümlelerde çoğunlukla isim cümlesine, zaman zaman da fiil cümlesine başvurmuş, inşâî örneklerde ise emir, nehiy, istifham ve medih üslubundan istifade etmiştir.

- el-‘Âmilî’nin mersiye temalı şiirinde kullandığı beyan ve bedî’ ilmi üslupları örnekler üzerinde incelendiğinde beyan ilmine dair teşbih, istiâre-i mekniyye, istiare-i tasrîhiyye, bedî’ ilmi üsluplarından ise cinâs, tasrî’, tîbâk, murâ’âtü’n-nazîr sanatlarını kullandığı anlaşılmıştır.

Tüm bu açılardan değerlendirildiğinde yirmi üç beyitten oluşan bu mersiyesinde şair el-‘Âmilî, duygu ve hissiyatını etkili ve veciz bir şekilde ifade etmiş, klasik Arap şiir geleneğinin inceliklerini birçok yönüyle yansıtmayı bakımından oldukça başarılı bir örnek sunmuştur. Şairin divanındaki şiirleri arasında mersiye konulu bir şiiri bulunmaktadır ve bu çalışmada mersiye şiiri teknik ve tematik yönüyle incelenmeye çalışılmıştır. Şiir ve beyit sayısı daha fazla olan ihvânîyyât, hikmet, öğüt ve dinî içerikli şiirlerinin ise daha kapsamlı araştırmalara elverişli nitelikte olduğu değerlendirilmektedir.

Kaynakça | References

- Aktan, Muhammed Felat. “Kemalpaşazâde'nin İlk Mersiye Muhakemesi ve Tenkidi”, *Cihanşümül Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2) (2021), 19-27.
- el-‘Âmilî, Bahâeddîn. *Dîvânü's-Şeyh el-Bâhâî*, nşr. Seyyid Muhammed Zeynelâbidîn. Kum: Dâru Zeynelâbidîn li ihyâi't-Turâsi'l-Ma'sûmîn, 2009.
- el-‘Âmilî, Bahâeddîn. *el-Keşkûl*. thk. Muhammed Abdulkerim en-Nemirî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- el-‘Âmilî, Bahâeddîn. *el-Fevâidu's-samedîyye*. İstanbul: Hâşimî Yayınları, 2014.
- el-‘Âmilî, Bahâeddîn. *el-Keşkûl*. thk. Muhammed Abdulkerim en-Nemirî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- el-‘Âmilî, Bahâeddîn. *el-Mihlât*. thk. Muhammed Halîl Bâşâ. Beyrut: ‘Âlemu'l-Kutub, 1985.
- el-‘Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî ve Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, 1952.
- Atfîk, Abdülaziz. *İlmü'l-Me'ânî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabîyye, 2009.
- el-Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hedîyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsârü'l-Musanîfîn*. Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1982.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammad. *Tâcu'l-Luğa*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1961.
- Dayf, Şevkî. *er-Risâ*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1955.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi 1 Câhiliye Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009.
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah. “Bedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/320. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hânsârî, Muhammed Bâkır. *Ravdâtu'l-cennât fî ahvâli'l-'ulema' ve's-sâdât*. Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1962.
- el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim. *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Me'ânî ve's-Beyân ve'l-Bedî*. thk. Yusuf es-Samîlî. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1999.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaluddin. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellî's-Sadâ*. thk. M. Yasir Şerif. Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1990.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1958.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- el-Kayravânî, İbn Raşîk. *el-'Umde fî mahâsini's-Şi'r ve âdâbihi ve nakdihi*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Muellifîn*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1993.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebu'l-Ferec. *Nakdu's-Şi'r*. thk. M. Hafâcî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- el-Medenî, İbn Ma'sûm. *Sulâfetu'l-'asr fî mehâsini's-Şu'arâ' bi külli Mısır*. Tahran: el-Mektebetu'l-Murtazaviyye, 1906.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'n-Nakdi'l-'Arabîyyi'l-Kadîm*. Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sakâfeti'l-Âmme, 1989.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabî*. Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sakâfeti'l-Âmme, 1989.
- Muhîbbî, Muhammed Emîn. *Hulâsatu'l-Eser fî A'yânî'l-Karnî'l-Hâdî 'Aşar*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Okumuş, Ömer. “Âmilî, Bahâeddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/60-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- er-Râfi'î, M. Sadık. *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1974.
- Şahin, Ramazan. "Arap Şiirinde Mersiye ve Osman Bektaş'ın Mersiyeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12(64) (2019). 991-1005.
- Toprak, M. Faruk. "Mersiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/215-217. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Usta, İbrahim. *Dünden Bugüne Arap Şiirinde Öz Mersiye Risâu'n-nefs*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2024.
- Üstün, Mahmut. "Klasik Arap Şiirinde Mersiye" *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15(8) (2021), 403.
- Üstün, Mahmut. *Mersiye Şiirinde İslam'ın İzleri ve Hz. Peygamber'e Yazılmış Bazı Mersiyeler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Yakûb, Emil Bedî'. *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûni's-Şi'r*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991.
- Yetişli, İsmail. *Metin Tahillerine Giriş-Şiir*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2010.
- Zavotçu, Gencay. "Mersiyenin Tarihçesi Hakkında", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 13 (1999), 169-173.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.